

GÖMÖRI GYÖRGY:

Eörsi, Eörsi, Eörsi, meg ez a Gombrowicz

(Pesti Szalon Könyvkiadó, 1994, 385 lap, 598.-Ft)

Vannak írók, akiket az ember nem feltétlenül azért olvas, mert szeret. Inkább talán azért, mert úgy érzi, serkentik vagy provokálják valamire — helyeslésre vagy ellenkezésre, fejesóválásra vagy nevetésre. Ilyen „ingerlő”, sőt, provokatív jelensége irodalmunknak a hosszú és elég változatos pályát befutott Eörsi István, aki nemrégiben számos olvasójának lelkiállapotát rögzítette azzal az anekdotával, amit Weöres Sándorról elmondott. Weöres valahol társaságban azt mondta, ő mindig elolvassa Eörsi írásait. Mire a megtisztelt szerző: „Örülök, hogy tetszenek”. „Nem tetszenek” — felelte a meglepett Weöres —, elolvasom őket!”

Ezt a történetet Eörsi legújabb könyvének 301. lapján idézi. Mire a nem mazsoláztató olvasó eljut idáig az „Időm Gombrowiczsal” című olvasónapló-önéletráfélében, már késő, fut a pénze után és tovább olvas. Ez nem is esik nehezére, hiszen a szöveg gyakran mulatságos, néhol elgondolkasztó, de hogy mennyi köze van Witold Gombrowiczhoz, századunk egyik legnagyobb lengyel írójához? Vanni azért van, de csak helyenként és persze szemelvényesen. Eörsi, saját bevallása szerint, inkább csak szemelget Gombrowiczból, kezdetben annak eredetileg három kötetben kiadott naplójából, majd más műveiből is. Ebből ugyan összeáll egy Gombrowicz-kép, amiből kitetszenek a Mester arc- és tollvonásai, de azt meglehetősen színezi az interpretátor (és tanítvány?) nézőpontja. Alcímnek tehát ehhez a könyvhöz ugyancsak E. I. egy régebbi könyvcímét ajánlanám, némi változtatással: „Gombrowicz és ürügyeim”, vagy „Gombrowicz olvasása közben és ürügyén”. Vagy még keményebben, a lengyel író sajátos módszerében: „En, én, meg én...meg ez a Gombrowicz”.

Gombrowicz soha nem kapott Nobel-díjat, bár jól értesült svéd forrásból tudom, hogy egyszer nagyon közel állt hozzá. Egy darabját már 1978-ban játszották (iszonyatosan rossz rendezésben) Magyarországon, de úgy tudom, az első esszéjét én tettem közé róla magyarul (Nagyvilág, 1980/6); bár magát az író egyszerre több magyar író fedezte fel és kebelezte be, úgymint Esterházy és Nádas Péter — hivatkoznak is rá gyakran műveikben. Így aztán nem különös, hogy Eörsit is kezdte érdekelni; persze ő is főleg német fordításban olvasta a szerzőt, aztán meg helyel-közzel magyarul. Új könyvében el is mond bizonyos alapvető dolgokat Witold Gombrowiczról: hogy nagyon mélyen lengyel volt, de alkatilag anarchista tekintélyromboló, és többek között ezért kellett emigrálnia (bár úgy tett, mintha ez véletlenül történt volna, közvetlenül a második világháború kitörése előtt), talán épp azért, hogy teljes mértékben élni tudjon írói szabadságával. De emigrációja sokáig elszigeteltségre, magányra kárhoztatta

Argentínában, s mivel ezt az elszigeteltséget Gombrowicz göggel és fölényel próbálta kompenzálni, az a kissé megalomániás vonás, ami írásaiban megnyilvánul, már csak reakciónak tekinthető a maga választotta idegenségre és visszhangtalanságra. Jóllehet, amikor hozzáfogott a naplóíráshoz (1953-ban) már megkezdődött lassú „visszaépülése” a kortárs lengyel irodalom korpuszába; Varsóban ekkor úgy tartották számon, mint hajdani nagy ígéretet, egy rendkívüli könyv, a *Ferdydurke* szerzőjét, aki már hosszú évek óta hallgat. Nem akarom itt azt a bonyolult viszonyt részletesen tárgyalni, ami Gombrowicz és az egész modern lengyel irodalom között fennáll, csupán jelezni szeretném, hogy Eörsi Gombrowicz-értelmezésével kapcsolatban mindjárt feltehető a kérdés, készpénznek vehető-e minden, amit Gombrowicz erről az irodalomról állít, illetve amit a kollektív fantomként tekintett „lengyeliség” Gombrowicz műveiről gondol.

Ezt, úgy hiszem, Eörsi a többi közt azért nem tudja megítélni, mert egyrészt német fordításban (igaz, színvonalas, kitűnő fordításban) olvassa a lengyel szerzőt, másrészt meg, mivel Eörsinek a lengyel irodalomról kódosabb fogalmi vannak, mint mondjuk Heinének voltak a magyarról. Heinének mégis ott volt Kertbeny, aki elmagyarázta, hogy kicsoda Petőfi. De ki hívta (volna) fel a főként német és modern amerikai kultúrával töltözött magyar író figyelmét olyan alapvető dolgokra, mint az, hogy Mickiewiczet például így írjuk, célul az első szótagban és nem ahogy ő teszi egy tucat alkalommal, *cz-vel?* Apróság? Persze hogy az! de jellemző. Annál is inkább, mert Eörsi számos más lengyel nevet is elír (nincs rá ideje, hogy ellenőrizze; nem érdekli), így például a *Wladomosci* c. lap nevét, Kościuszko Tádé nevét, nemeg a Bolesław Chrobryét (13., 15. és 369. lapokon), az utóbbi egy hajónév, de a hajó egy királyról van elnevezve. Ami Gombrowicz életrajzi tényeit illeti, azokkal nagyjából tisztában van, de már azt, hogy a lengyel író hány évig élt Argentínában, egyszer így írja, egyszer úgy: „huszonhat” évet ír a 39. lapon, de „huszonnegyvet” hét lappal később. (Az utóbbi a helyes). Tárgyi tévedésnek érzem azt a bekezdést is, ahol Eörsi idézi Gombrowicznak egy emigrációs antológiával (nem egyes kötetekkel!) kapcsolatos élményét, ugyanis ha a „Napló” írója valóban a lengyel emigráció „négy legkiválóbb költőjét” marasztalta volna el csúfondáros kommentárjában („hol van már a tavalyi hó”), akkor még lehetne őt helyeslőleg idézni. De hát 1954-ben ezek között a költők között (bár nem a fent említett antológiában) már évek óta ott volt az a Czesław Miłosz is, akit Gombrowicz nagyra tart, és magával *majdnem* egyenrangúnak nevez. (Azért csak majdnem, mert a „történelembe ragadt” Miłosz ugyebár alacsonyabb rendű művész,

mint a történelmi-társadalmi folyamatok fölött álló Gombrowicz!) Tehát nem felel meg a valóságnak az, amit Gombrowicz, s az ő nyomdokain Eörsi állít; olyan költők, mint Baliński, vagy Lobodowski, nyomába se jöhetnek Miłosznak.

Figyelemre méltóak Eörsinek az emigrációval kapcsolatos fejtegetései is. Miután könyve elején elismerő hangon beszél arról az 1918 előtti felnőt, majd a nagyvilágban hírnevet szerzett emigráns nemzedékről, amelybe Lukács György mellett Mannheim, a Polányi-testvérek, Tolnay és más nagy nevek tartoztak, akikről úgymond „Magyarországon mindmáig nem vesznek tudomást” (1990 őszén melleleg ez már nem is igaz) — az emigráció gondolata, mint olyan, nem lelkesíti. A problémát gyakran nehéz megkerülni, hiszen a modell maga is emigráns volt: Gombrowicz ráadásul Franciaországban is halt meg, amikor Lengyelországban még nem adták ki háború után írt műveit. Igaz, magát Eörsit is megkísérti egy percre az emigrálás gondolata (lásd berlini tartózkodását a nyolcvanas években) — de akkor hogy jön össze ez a George Táboriról írt sorokkal, miszerint „ő az egyetlen magyar származású művész-emigráns, akinek nyilvánvalóan jót tett az emigráció” (az én kiemelésem. G. Gy.)? Értsük ezt

úgy, hogy tudósoknak az emigráció jót tesz, művészeknek viszont nem? Vagy hogy spanyoloknak és lengyeleknek igen, de magyaroknak nem? Illetve azoknak a magyaroknak, akik még a Horthy-Magyarországról emigráltak, talán jót is tett a nyugati levegő (többnyire érvényesültek), de azoknak, akik netán '47-ben, vagy '56-ban mentek el a pártállam perspektívájától vagy a megrendített pártállam bosszújától való félelmükben, nem? Nincsen emögött valami kis önigazolási szándék, illetve egzisztenciális bosszúság — mert ugye én, Eörsi, leültem a magamét, de aki idejében meglepett, hogy aztán hosszasan füstölögjön Nyugaton, az nem? Persze az is lehet, hogy Márainak, Cs. Szabónak, Hartárnak, Bakuczknak, Horváth Elemérnek, etcetera, nem tett jót az emigráció, illetve Eörsi épp ezek nem találkozott nyugat-európai vándorútja, magyarországi hippiköltő-vezetési során?

Vannak viszont Eörsi könyvének lapjai, ahol saját élményei, sérelmei, vagy józan esze alapján a magyarországi helyzetet elemzi — és ezek többségükben meglepően találó, szellemes, s ha nem is kellemes, de okos elemzések. Például a zsidó-magyar viszonylatok feltárása, vagy az, ahol leírja viszonyát Lukácssal, no meg a különböző Lukács-tanítványokkal. Különösen mulatságos a Heller Ágnes-féle posztmodern értelmezés dekonstrukciója. De azért Gombrowiczhoz ennek sincs túl sok köze; itt jegyzem meg, hogy Gombrowicz élete végén valahol azt nyilatkozta, hogy az első strukturalista írónak tekinti magát. (És persze a *Ferdydurke* kitűnően elemezhető is strukturalista megközelítésben). Ahol meg Eörsi Gombrowicz sajátos tételeit (antinómiáit) akarja alkalmazni a magyar valóságra, ott a dolog általában kicsit sántít.

Hogy ne csak a levegőbe beszéljünk, vegyük az „éretlenség” fogal-

mát. Ez Gombrowicznak központi problémája: az éretlen kamasz az érettségbe szerelmes, ő viszont érett fejjel az éretlenség után sóvárog. Biológiai szempontból érdekes az ügy, sőt még Lengyelországra is alkalmazható — a lengyeliség „éretlen” a Nyugattal szemben, s Gombrowicz részben ezt az éretlenséget használja fel műveiben arra, hogy meghökentesse vele a formákba merevedett, „túlérlett” Nyugatot. De nézzük az „éretlenség” fogalmát magyar vonatkozásban. Eörsi Adyval kapcsolatban „a mi partikuláris igazságunk; más szóval éretlenségünk” beszél. Vagyis a legtöbb magyar költő (Csokonai és Ady kivételével) valamiképp „éretlen” Eörsinek. Akinek világszemlélete a partikularitás jegyeit hordozza, ami nem adekvát a lukácsi totalitásgéppel, szerinte az eleve éretlen, tehát másodrendű. Nem akarom itt feszegetni, ki nagyobb költő, Ginsberg-e vagy Pilinszky, Brecht-e vagy — igen! — József Attila. Mégis úgy gondolom, sem az elméleti totalitásra törekvés, sem az európai népszerűség nem pótolhatja azt a nyelvi varázserőt, amit én (aki persze Brechtet nem eredetiben olvasom) nem találom meg „A kaukázusi krétakőr” szerzőjénél. Természetesen a magyar provincializmust értelmezhetjük úgy, mint az éretlenség egy fajtáját, de éppen századunk adott számos olyan magyar művészt (és nem csak költőket), akik műveikben teljesen érettnak mutatkoztak és megteremtették azt a „bartóki szintézist”, ami a magasabbrendű érvényesülés egyik lehetősége.

Meglehet, én is „éretlenséget”, de legalábbis éretlenséget tanúsítom azzal, hogy nem értékelem igazán Eörsi merész gondolatkapcsolásait és sajátos képzetársításait. Amit például Kleistről ír, nem először olvasom, de most is változatlan érdeklődéssel, mindaddig, amíg Eörsi nem hasonlítja Gombrowiczhoz — merthogy adva van egy lázadó, aki gyűlölte a porosz államot, meg egy másik, aki sem a háború előtti, sem az azutáni lengyel államot meg társadalmat nem szerette — elég ok ez egy vadromantikus és hidegen analitikus, abszurdba hajló modernista összevetésére? Hasonló a helyzet Bunuellel, akit Eörsi fölöttebb kedvel, még azzal súlyosbítva, hogy őt nonkonformizmusa és emigráns volta mellett alighanem csak a szexuális különbségek szintjén lehet Gombrowiczsal összekapcsolni. Erről eszembe jut, hogy fellelgeztem, amikor Eörsiben ahhoz a fejezethez értem, ahol Gombrowicz és a nők viszonyáról ír. Eörsi igyekszik megértően kezelni Gombrowicz biszexualitását, amit a „Pornográfia” szerzője ugyan mindig diszkréten kezel, de nem rejtett teljesen véka alá. Azt hiszem, a fiatal Gombrowicz mazochizmusa sem vonzza, az, hogy elképzelhető, hogy valakit a lealacsonyító nemi kapcsolatok elégtensenek ki, bár ennek meghatározott társadalmi, szociálpszichológiai okai vannak. Eörsi elmondja, hogy egész életében „komolyan vette a férfi-szerepet” és általában egészséges határozottsággal választotta az őt ért erotikus kihívásokat. Az, hogy ebben a vonatkozásban eléggé eltér Gombrowiczról, megnyugtató, és azt a vádat is elhárítja, hogy Eörsi teljes tanítványi odaadással követné az 1969-ben elhunyt lengyel mestert. Kíváncsi vagyok, hogy hatvanon felül is őrizze meg ezt a szokását, vagy ha ez már túl kimerítő — saját magával szembeni elnéző humorát.

PARDI ANNA:

Merre zengsz, ifjúság?

Merre zengsz, ifjúság?

Óda mélyébe, bitófa leckékbe

veszett el hímperod, nővackod,

a fehér papírlapra lerakott Hold petékből

kikelt újabb és újabb, vad, belső száműzetésekbe.

A gonosz angyalok elvesztették az értelem javát,

de az én természetes erővel most is bírnak - dúdolom

az arcomba vágott pohár wattoknak,

a hiába emelkedő sártornyok megvilágításául.

Merre zengsz, ifjúság?

Tegnap felzengtél például a Gubacsi út gyárgubóinál,

Mária Magdaléna leszállt az emlékek mennyéből,

a könnyű pillangóból menny lepkévé előavanzsált,

fodros, osztatlan alfa erőközpontú, templomi ruhában.

A város általános traumatológiáján tolongva érintetem

omega gyöngyháját, Erosz mennypokol kamikaze látát,

a válságdinamikus hálóingek katedrálisát;

a kötés, elszakadás megannyi vágyában háló HÁLÓT.

Merre zengsz, ifjúság?

Netán az öregedés ellenséges közegében?

A kövérédo test miatyánk, mikallódásunk, mibetegségünk

studírozásában bűnről, tisztaságról?

Kihalt bennem a vodka klorofilja a sötétből fényre

cibálni meztelen testeket, az élet éhségének bajt, eledelt,

kihalt a rohamvérzésekben táncoló, gonosz démon,

a padlót fogó fiziológia. Hiteles rongy vagyok.

Óskép szegfűcsokor az Úr lábainál.